

Na našem hlase záleží: Využívání žité zkušenosti z výkonu trestu v trestní justici a vězeňství

Jana Smiggels Kavková, Marek Demner
RUBIKON Centrum, z.ú.

Úvod

„Stejně tak, jako není možné řešit téma ženských práv bez zapojení samotných žen, nemůžeme diskutovat o reformách trestní justice bez zapojení lidí s žitou zkušeností,“ shrnula svůj postoj k využívání žité zkušenosti v systémových změnách Baz Dreisinger, ředitelka světové sítě Incarceration Nations Network, na konferenci Zkušenosti a inovace v trestní justici a vězeňství, která se uskutečnila 30. srpna 2022 v Praze.

Participace, tedy zapojení těch, kterých se určité rozhodnutí či politika přímo týká, do rozhodování a vytváření veřejných politik, je jedním z principů moderní demokracie. Osobní žitá zkušenost je cenná a nepřenositelná. Platí to i pro oblast trestní justice a vězeňství. Stejně jako je důležitý například hlas pacientů*ek pro dobře fungující zdravotnický systém, je hlas lidí se zkušeností z výkonu trestu zásadní pro zlepšení fungování systému vězeňství a trestní justice. Hlas obětí a jejich rodin je samozřejmě také důležitý. Tento článek se však zaměřuje pouze na lidi se zkušeností z výkonu trestu. Při jeho psaní vycházíme z předpokladu, že pro vytváření kvalitních veřejných politik potřebujeme jak odbornou či akademickou znalost, tak žitou zkušenost. Obojí se totiž efektivně doplňuje.

První část článku se zabývá využíváním žité zkušenosti na individuální, systémové a společenské úrovni a představuje inspirativní praxi ze zahraničí. Ve druhé části je nastíněna historie využívání žité zkušenosti v RUBIKON Centru od Romského mentoringu přes peer mentoring, tréninková místa a zaměstnávání lidí s žitou zkušeností přímo v organizaci až po jejich zapojování do systémových změn

v rámci projektu „Na našem hlase záleží“. Tomuto projektu a jeho evaluaci je věnována třetí část, která ukazuje úspěchy a výzvy, které projekt přinesl.

Využití žité zkušenosti a zahraniční inspirace

Využití žité zkušenosti na třech úrovních

Žitou zkušenost je možné využívat na mnoha rovinách a různými způsoby. Nejčastější je její využívání na individuální úrovni v přímé práci s klienty*kami. Jedná se o pozice peerů*ek nebo mentorů*ek, které dnes využívá řada organizací, především v oblasti adiktologie a práce se závislostmi (např. Společnost Podané ruce, Renadi a další). Mentoring je součástí služeb RUBIKON Centra již řadu let. Zapojování lidí s žitou zkušeností ale využívají i některé české věznice. Například opavská věznice pravidelně organizuje setkání s bývalými klientkami specializovaného oddílu, tzv. Klub absolventek¹.

Až donedávna zde však existovala systémová bariéra pro jejich zaměstnávání v rámci sociálních služeb: podmínka trestní bezúhonnosti. Díky společnému návrhu Asociace organizací v oblasti vězeňství² a MILA (2024) se v roce 2024 podařilo tuto podmínku odstranit v rámci novelizace zákona o sociálních službách (§79 odst. 2). Novela platí od července 2024 a umožňuje zaměstnávat v sociálních službách lidi se záznamem v rejstříku trestů s výjimkou těch, kteří spáchali úmyslný trestný čin související s výkonem těchto služeb. Podmínky se tak srovnaly s nastavením zdravotních služeb, kde už zaměstnávání osob se záznamem v trestním rejstříku funguje řadu let.

Kromě přímé práce je velmi přínosné zapojování lidí s žitou zkušeností i do designu služeb a do tvorby a připomínkování materiálů pro klienty*ky. To se velmi osvědčilo například při tvorbě instruktážního videa pro ženy, které nastupují do výkonu trestu (RUBIKON Centrum, 2023). Pracovali na něm společně zaměstnanci*kyně Vězeňské služby ČR a ženy, které výkonem trestu samy prošly.

¹ Klub bývalých abstinujících klientek specializovaného oddílu ve Věznici a ÚVZD Opava.

² Asociaci popisuje Kiliesová (2024) v článku zařazeném do tohoto čísla.

Druhou úroveň představuje ta systémová zahrnující práci na tvorbě dokumentů, strategií či politik. Zapojení lidí s žitou zkušeností do tohoto procesu je méně obvyklé, a právě proto se na ni speciálně zaměřil projekt RUBIKON Centra „Na našem hlase záleží“ (viz níže). Zapojení lidí s žitou zkušeností se může týkat připomínkování návrhů zákonů či strategických dokumentů, zapojení do pracovních skupin a poradních orgánů (buď v podobě plného členství, nebo ad hoc účasti na jednání ke konkrétním tématům), účast na jednáních s aktéry (politici, státní instituce) či vystupování na akcích pro odbornou veřejnost a politickou reprezentaci. Například na ostravském magistrátu působí pracovní skupina „Pachatelé“, jejímiž členy jsou zástupci policie, vězeňské služby, nevládních organizací ad., ale i dva lidé s žitou zkušeností z výkonu trestu. Rovněž Asociace organizací v oblasti vězeňství do svých mezioborových setkání pravidelně zapojuje kromě praktiků z věznic, nevládních neziskových organizací a dalších institucí i lidi s žitou zkušeností.

Třetí úroveň, na které je možné žitou zkušenost využívat, je úroveň společenská. Ta cílí na změnu vnímání lidí s trestní minulostí a odbourávání předsudků vůči nim ze strany veřejnosti. Může se jednat o vystupování v médiích, účast na veřejných debatách či sdílení svého osobního příběhu nejrůznějšími formami. Například Ostravská univerzita do výuky sociální práce standardně zapojuje lektory*ky s žitou zkušeností, které sama zaměstnává. Skvělým příkladem pozitivního rámování a podpory integrace lidí s žitou zkušeností je projekt Žlutá stužka (*Yellow Ribbon*), každoroční štafetový závod zaměřený na odbourávání předsudků a podporu zapojení lidí po výkonu trestu do společnosti. Při zapojování do veřejných aktivit je však zásadní myslet na bezpečí zapojených lidí a nevystavovat je rizikům, která s sebou veřejné, především mediální vystupování nese. Mediální stopa má totiž dopad nejen na ně samotné, ale i na jejich blízké.

Inspirace ze zahraničí

V zahraničí funguje řada zajímavých iniciativ a organizací, které se na zapojení lidí s žitou zkušeností zaměřují. Na jejich zkušenostech jsme také hodně stavěli při realizaci projektu „Na našem hlase záleží“.

V Norsku již řadu let působí nevládní organizace Wayback, kterou přímo založili lidé s žitou zkušeností a zkušenost z výkonu trestu mají i její zaměstnanci*kyně. Ti pracují jako peer mentoři*ky a podporují lidi ve výkonu trestu odnětí svobody a po propuštění. Zapojují se právě i do advokačních aktivit. Jsou členy poradních sborů věznic, ale například i pracovní skupiny ministra spravedlnosti. Aktivně jednají s politiky a vystupují v médiích. Ředitel Johan Lothe shrnuje přínos zapojení lidí s žitou zkušeností následovně: „Kdybyste chtěli jít na severní pól, poprosili byste o radu někoho, kdo už tam byl.“ Organizace Wayback byla naším partnerem a rádcem při realizaci projektu.

Britská síť Criminal Justice Alliance (CJA) sdružuje více než 200 organizací a akademických členů působících v trestní justici. Intenzivně se věnuje zapojování a podpoře lidí s žitou zkušeností v rámci trestní justice, její součástí je i expertní skupina složená z lidí s žitou zkušeností. CJA provedla v roce 2019 výzkum mapující přínosy a bariéry zapojení lidí s žitou zkušeností do zaměstnání v sektoru trestní justice. Poznatky shrnula ve zprávě *Change from Within* (CJA, 2019). CJA v lednu 2022 spustila nový program ELEVATE, zaměřený na podporu leadership kompetencí lidí s žitou zkušeností. Jeho součástí byl nejen roční vzdělávací program a podpora formou supervizí, ale i placené stáže v organizacích působících v trestní justici, a to státních i nestátních. ELEVATE byl inspirací i pro náš vzdělávací program.

Incarceration Nations Network (INN) je globální síť a think-tank založený v New Yorku usilující o reformy trestní justice. Podporuje a popularizuje inovativní reformy vězeňství po celém světě. INN klade velký důraz na roli lidí s žitou zkušeností. Právě oni musí být motorem změn, které jsou v této oblasti potřebné. Tato síť v roce 2022 spustila nový mezinárodní vzdělávací program Global Freedom Fellowship. Jedná se o mezinárodní leadership program pro lidi s žitou zkušeností.

Připravuje ho tým lidí z jihoafrické pobočky INN, kteří sami mají trestní minulost. Program se poprvé uskutečnil na jaře 2023 v Jihoafrické republice a zúčastnili se ho lidé se zkušeností z výkonu trestu odnětí svobody z Afriky, Evropy a Jižní a Severní Ameriky (včetně zaměstnance RUBIKON Centra). Letos se chystá už třetí ročník.

Historie využívání žité zkušenosti v RUBIKON Centru

„Žitá zkušenost“ je sice relativně nový termín, ale její využívání v RUBIKON Centru není žádná novinka. Na žité zkušenosti byla založena jedna z prvních služeb naší organizace – Romský mentoring, realizovaný v letech 2004–2019 (Demner et al., 2016). Jednalo se o podporu romských klientů a klientek Probační a mediační služby při plnění podmínek uloženého alternativního trestu nebo opatření. Službu poskytovali formou terénní práce romští mentoři a mentorky – vyškolení laici z romské komunity. Její úspěch spočíval právě ve využití vlastní žité zkušenosti mentorů*ek, kteří tak mohli těžit z jazykové a kulturní blízkosti, znalosti komunity, široké sociální sítě, osobní autority a možnosti neformálního přístupu ke klientům*kám. Díky tomu mohli navázat vztah s klienty*kami, získat jejich důvěru, efektivně jim vysvětlit povinnosti i práva vyplývající z uloženého alternativního trestu a propojit je s dalšími odbornými službami. Mentoringový program od RUBIKON Centra přebrala chorvatská probační služba, která ho nyní realizuje (MPUDT, n.d.).

Principy mentoringu jsme aplikovali i na práci s lidmi opouštějícími výkon trestu odnětí svobody. Od roku 2011 zapojujeme do spolupráce s nimi peer mentory*ky. K určitému zlomu došlo o rok později se vznikem Pracovní agentury Rubikon, která zprostředkovává zaměstnání lidem s trestní minulostí. Zahájili jsme komunikaci a spolupráci se zaměstnavateli a abychom šli příkladem, začali jsme naše klienty a klientky se záznamem v rejstříku trestů zaměstnávat přímo v organizaci formou tréninkových míst. Jedná se o efektivní nástroj podpory lidí, kteří ještě nejsou po pobytu ve vězení připraveni na volný trh práce. Díky němu získají praxi, pracovní návyky a dovednosti, zvýší si sebevědomí a rozvinou sociální kompetence. Tréninkovými místy u nás prošlo na 170 kolegyň a kolegů. Někteří z nich úspěšně

zvládli výběrová řízení a stali se součástí kmenového týmu naší organizace. RUBIKON Centrum tak má dlouhodobě asi jednu třetinu zaměstnanců*kyň s žitou zkušeností z výkonu trestu. Přibližně 60 % z nich působí na kvalifikovaných pozicích (odborní asistenti*ky, odborní poradci*kyně, projektové manažerky apod.).

Kromě toho byla a je žitá zkušenost kolegyň*ů i klientek*ů využívána v rámci osvěty, při komunikaci s médii, na webu a sítích RUBIKON Centra či v PR kampaních, zejména formou zveřejňování jejich životních příběhů. Cílem je destigmatizovat lidi s trestní minulostí, změnit pohled široké veřejnosti na ně a spoluvytvářet otevřenější společnost. Podobným způsobem zapojuje lidi s žitou zkušeností řada dalších organizací v ČR.

Dalším logickým krokem tedy bylo posunout využívání žité zkušeností na další úroveň, do prosazování systémových změn. Příležitost k tomu poskytl projekt „Na našem hlase záleží“³ realizovaný v partnerství s organizací Wayback a Asociací organizací v oblasti vězeňství (AOOV). Na základě zkušeností Wayback, mapování zejména zahraniční dobré praxe a fokusní skupiny s lidmi s trestní minulostí i odborníky jsme vytvořili prototyp vzdělávacího programu. Jeho účelem bylo připravit účastníky*ice na to, jak prezentovat a využívat svou žitou zkušenost v advokační práci a osvětě. Intenzivní pětidenní kurz zahrnoval sebezkušenostní trénink, storytelling a prezentační dovednosti, mediální trénink, psychohygienu, základy lobbingu, fungování legislativního procesu a principy spolupráce s dalšími aktéry. Do programu vstoupilo sedm žen a šest mužů s žitou zkušeností, zaměstnanců*kyň a/nebo bývalých klientů*ek RUBIKON Centra, ale i dalších členských organizací partnera projektu AOOV, Společnosti Podané ruce a Oblastní charity Třebíč. Jednalo se o velmi různorodou skupinu lidí z Ostravy, Brna, Prahy, Olomouce a Třebíče. Oproti předpokladům a navzdory zmíněným rozdílům všichni kurz úspěšně absolvovali. Celá skupina pak během projektu dostávala podporu

³ Projekt „Na našem hlase záleží“ (*Our Voice Matters*) byl realizován v období 04/2022–03/2024. Podpořil jej Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové v rámci programu Active Citizens Fund, jehož cílem je podpora občanské společnosti a zmocnění znevýhodněných skupin. Program je financován z Fondů EHP a Norska.

formou pravidelných skupinových online intervizí i osobních setkání a dalšího rozvoje. Využívali jsme i externí supervize a terapie na podporu absolventů*ek v případě potřeby.

Většina absolventů*ek se postupně zapojovala do advokačních a osvětových aktivit na různých úrovních a v různé formě. Prezentovali svou žitou zkušenost a její potenciál v médiích i na akcích pro odbornou i širokou veřejnost, připomínkovali řadu interních dokumentů či materiálů a produktů pro cílovou skupinu lidí s trestní minulostí. Patrně největší dopad měla účast kolegyně s žitou zkušeností na semináři pro učitele občanské výchovy. Jeho výstupem byla lekce a vzdělávací balíček o vězeňství, který Asociace učitelů občanské výchovy a společenských věd rozeslala na 12 000 adres učitelů*ek (Vodičková, 2024). V rámci RUBIKON Centra se zformoval tým Hlas pro téma žité zkušenosti, absolventi*ky se připojili také k dalším interním týmům a obsadili dvě stálé pozice v širším týmu řízení organizace.

Po skončení projektu „Na našem hlase záleží“ získalo RUBIKON Centrum možnost pokračovat v rozvoji využívání žité zkušenosti v rámci navazujícího projektu „MOVE“ (Make Our Voice Empowered) podpořeného Nadací Porticus.

Zkušenosti z projektu „Na našem hlase záleží“

Úspěchy

Projekt „Na našem hlase záleží“ posílil vnímání žité zkušenosti z výkonu trestu jako relevantního zdroje expertízy v rámci naší organizace, ale i u řady spolupracujících odborníků z akademické sféry, Vězeňské služby ČR i dalších organizací, a zaujal také donory. Podařilo se zmírnit jejich obavy a poukázat na užitečnost zapojení lidí s žitou zkušeností do systémových změn. Jako součást evropského hnutí za rozvoj komunitních věznic RESCALED jsou RUBIKON Centrum a Wayback nositeli tématu žité zkušenosti v rámci aktivit této sítě.

Zásadní posun znamenal projekt pro absolventy*ky vzdělávacího programu, což potvrdila evaluace v rámci závěrečného setkání. Posílil jejich sebevědomí, motivoval je k aktivnímu využívání žité zkušenosti. Podpořil jejich kompetence

a schopnost nastavit a hlídat si své hranice. Velmi se v tomto směru osvědčila „živá knihovna“ – jako atraktivní forma prezentování žité zkušenosti odborné i laické veřejnosti a zároveň nástroj pro rozvoj sebezkušenosti a práce s vlastním životním příběhem. Zásadní se ukázala i jejich vzájemná podpora a sdílení, ať už v rámci interního týmu Hlas, nebo širší skupiny absolventů*ek vzdělávacího programu, která zůstává v kontaktu prostřednictvím online intervizí i osobních setkání.

Cílené využívání žité zkušenosti pozitivně ovlivňuje i přímou práci s naším klientstvem. Kromě dalšího rozvíjení peer mentoringu posilujeme možnost zapojení kolegy*ně s žitou zkušeností do poradenství. Osvědčilo se to zejména v navázání důvěry s klienty*kami, která usnadňuje následnou komunikaci a „otevření se“ v rámci konzultací. Výhodou je, že součástí týmu Hlas jsou i odborní poradci*kyně či klíčoví pracovníci pro bydlení. Lidé s žitou zkušeností také připomínají a upravují pracovní listy a další materiály určené klientstvu, aby byly srozumitelné a vystihovaly reálnou situaci odsouzených a propuštěných osob.

Výzvy

Cesta k využívání žité zkušenosti nebyla a není jen snadná a jednoduchá. Učili jsme se z chyb a v průběhu procesu. Zjistili jsme například, jak důležité je klást důraz na výběr a zejména cílenou přípravu člověka prezentujícího svou žitou zkušenost na konkrétní akci, ale také na jeho podporu v průběhu a při vyhodnocování.

Na výzvy jsme narazili překvapivě i uvnitř vlastní organizace. Jak již bylo zmíněno výše, po více než dekádě zaměstnávání lidí s trestní minulostí přímo v RUBIKON Centru jsme považovali posun ve využívání žité zkušenosti na další úroveň za logický a samozřejmý krok a neočekávali jsme, že by mohl v organizaci vyvolat výrazné reakce či kontroverze. Ale už první workshop pro zaměstnance*kyně RUBIKON Centra s Johanem Lothem, ředitelem Wayback, který má sám dlouholetou zkušenost s uvězněním, nás vyvedl z omylu. Jeho nezvyklá otevřenost a přímot v otázkách žité zkušenosti otevřela mnoho otázek, které jsme považovali za vyřešené. Uvědomili jsme si například, že v RUBIKON Centru pracují lidé s žitou zkušeností,

kteří se však k tomuto tématu už nechtějí veřejně vracet, přičemž není samozřejmé, že všichni ostatní zaměstnanci*kyňe o jejich trestní minulosti či o tomto rozhodnutí vědí. Dále jsme si uvědomili, že musíme vytvářet bezpečné a podpůrné pracovní prostředí jak pro ty, kteří se svou minulostí chtějí aktivně pracovat, tak pro ty, kteří ji chtějí nechat za sebou. Museli jsme vysvětlit, že oba přístupy jsou v pořádku a není povinností všech kolegů*yň s žitou zkušeností se k ní hlásit a využívat ji v práci. Z následné otevřené interní diskuse a dalších zkušeností z realizace projektu vyplynulo, že vnímání žité zkušenosti jako plnohodnotné expertní dovednosti je inovativní a citlivé i pro organizaci, jako je naše.

Projekt „Na našem hlase záleží“ byl zaměřený „ven“, na šíření dobré praxe využívání žité zkušenosti ve spolupráci s odborníky, a opomíjel nutnost zaměřit se dostatečně i na komunikaci dovnitř organizace. Proto nyní jako hlavní úkol vnímáme ukotvit nově vytvořený tým Hlas (Žitá zkušenost) ve struktuře RUBIKON Centra, a to prostřednictvím řízené změny, zahrnující (pře)nastavení vnitřních procesů, liniového managementu a definování rolí členů týmu včetně garantky tématu.

Evaluace

Součástí projektu „Na našem hlase záleží“ byla jeho evaluace, kterou provedl kriminolog Jiří Mertl. Během evaluace se proměňovaly její cíle s tím, jak se rozkrývala další témata související s problematikou žité zkušenosti a jejím využíváním v oblasti sociální práce a sociálních služeb souvisejících s vězeňstvím i dalšími cílovými skupinami. Vedle hodnocení přínosu projektu a posunu absolventů*ek vzdělávacího programu se tak evaluace rozšířila do oblasti výzkumu a analýzy zkušeností dalších organizací, které pracují s peery a peerkami. Vznikla výzkumná/evaluační zpráva (Mertl, 2024), jejímž výstupem jsou doporučení směřující k podpoře peeringu v ČR a posílení vzdělávání peerů a peerek, aby mohli lépe využívat svoji žitou zkušenost.

Závěr

Využívání potenciálu lidí s žitou zkušeností si pomalu, ale jistě hledá cestu i v Česku. A to i ve vězeňství a trestní justici. Tento trend nabývá na síle v celém světě. O významu zapojení lidí s žitou zkušeností mluvil ve svém příspěvku na XI. ročníku Kriminologický dnů v Plzni v červnu 2024 i přední kriminolog a bývalý prezident Americké kriminologické společnosti Shadd Maruna. Podle něj se skutečné reformy, které dnešní vězeňství nutně potřebuje, podaří prosadit až v momentě, kdy v jejich čele bude stát silné hnutí lidí s žitou zkušeností. Nejvíce trend využívání potenciálu žité zkušenosti sílí ve Spojených státech, kde je v důsledku enormně vysoké vězeňské populace obrovská skupina lidí/občanů, kteří si vězením prošli. A právě v USA působí celá řada organizací založených a vedených lidmi s žitou zkušeností. Mezi ně patří i JustLeadershipUSA. Jejímu zakladateli Glennu Martinovi patří i závěrečný citát tohoto článku: „Ti, kteří jsou blízko problému, jsou nejbližší jeho řešení, často ale také nejdále od moci a zdrojů.“

JANA SMIGGELS KAVKOVÁ pracuje v neziskové organizaci RIBIKON Centrum, z.ú., jako advokační expertka, má na starosti prosazování systémových změn ve vězeňství a trestní justici. Je také odbornou garantkou projektů zaměřených na využívání žité zkušenosti a národní koordinátorkou evropské sítě RESCALED.

MAREK DEMNER je projektový manažer a PR specialista v neziskové organizaci RUBIKON Centrum, z.ú. Má na starosti zejména projekty s mezinárodní spoluprací, týkající se témat využívání žité zkušenosti z výkonu trestu a RESCALED.

Literatura

Asociace organizací v oblasti vězeňství & MILA. (2024). Tisková zpráva: Lidé se záznamem v rejstříku trestů budou nově moci pracovat i v sociálních službách. Aooov.cz. Dostupné na: <https://aooov.cz/wp-content/uploads/2024/04/05-TZ-AOOV-navrh-na-zmenu-zakona-prosel-1.pdf>.

- CJA (Criminal Justice Alliance). (2019). *Change from Within: Insights from People with Lived Experience Working to Improve the Criminal Justice System*. London: Criminal Justice Alliance. Dostupné na: <https://criminaljusticealliance.org/wp-content/uploads/Change-From-Within-FINAL-online.pdf>.
- Demner, M., Štátná, A., & Baslová, M. (2016). Romský mentoring: služba podporující výkon alternativních trestů u romských klientů PMS ČR. *Česká kriminologie*, 1(2), 1-21.
- Mertl, J. (2024). *Na našem hlase záleží. Výzkumná/evaluační zpráva z projektu*. Praha: RUBIKON Centrum. Dostupné na: https://www.rubikoncentrum.cz/vyzkumna_evaluacni-zprava_na-nasem-hlase-zalezi/.
- MPUDT (Ministry of Justice, Public Administration and Digital Transformation. (n.d.). Roma mentors pilot project. *Mpudt.gov.hr*. Dostupné na: <https://mpudt.gov.hr/roma-mentors-pilot-project/25597>.
- RUBIKON Centrum. (2023). Instruktažní video pro ženy nastupující do výkonu trestu odnětí svobody. *Youtube.com*. Dostupné na: https://youtu.be/A0Fuhw6y3cQ?si=nBT_BctKmG3Lj1bk.
- Vodičková, T. (2024). RUBIKON Centrum: Příběhy druhé šance: Jak neziskové organizace mění životy s trestní minulostí. *Občankáři.cz*. Dostupné na: <https://www.obcankari.cz/edukacni-material-rubikon-centrum-pribehy-druhe-sance-jak-neziskove-organizace-meni-zivoty-s-trestni>.
- Novela zákona 108/2006 Sb., platné znění zákona. Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?o=9&T=605>.

Zdroj: Martin Kabát